ПОСЛАНИЯТА НА АПОСТОЛ ПАВЕЛ В "БЕСЕДА ПРОТИВ БОГОМИЛИТЕ" НА ПРЕЗВИТЕР КОЗМА

Лила Мончева (Шумен)

Въпросите на структурата на текста са не само част от неговата поетика, но те са определящи за смисловите му и дискурсивни параметри. Това особено важи за средновековния тип текст, който е "отворен" ("открит") и в който компилацията и композицията са двете нива на неговото структуриране (Пикио 1981:1-4, Федер 1981:49-66). Средновековният механизъм на средновековния текст, отразен в тези две нива, много по-отчетливо изпъква предимно в богослужебните и свързаните с църковната служба жанрове и не толкова в наративно-белетристичните форми.

"Беседа против богомилите" на Презвитер Козма е ярък пример за блестящо усвоена и талантливо приложена от книжовника литературна практика, носеща в изчистен вид литературната конвенция на епохата и в частност - тази на византино-славянския културен ареал. Принадлежаща на X век, "Беседата" демонстрира от една страна ерудицията на автора и неговата начетеност в божествените писания, а от друга - почти виртуозното му умение да превръща тази начетеност в литературен дискурс върху актуалните проблеми на църквата и обществото.

Съчинението на Презвитер Козма надхвърля границите на традиционния тип антиеретична полемична литература. Неговата учителност е далеч по-всеобхватна, тя е не само морализаторска и екзегетична, но тя се докосва и до християнската философия, която е изведена в Свещеното писание. Този характер на "Беседата" е уловен впоследствие от преписвачите, които ѝ поставят второто по-късно заглавие "Слово на свети презвитер Козма срещу еретиците, спор (**прєпрѣниє**) и поучение от божествените книги".

Това второ заглавие фиксира нещо много важно - структурирането на "Беседата" върху библейските текстове, старозаветни и новозаветни. Спазвайки композиционно-компилативния принцип, Презвитер Козма черпи преимуществено от новозаветните книги, като неговите предпочитания са текстовете на Четвероевангелието и посланията на апостол Павел. В направената от нас статистика се вижда, че от 224 цитата 75 са от посланията на ап. Павел (те са много повече, защото са контаминация на Павловите текстове или скрити цитати), 72 от Четвероевангелието, от Апостола - 20, Стария завет - 30, Посланията на ап. Петър - 8, на Йоан - 2, на Яков - 1, от сборниците с мъдри изречения - 4. Или от всичките 29 глави (рубрики) на "Беседата" в 24 от тях активно функционират цитатите от

писмата на апостол Павел. Тази приблизителна сметка идва да покаже, че апостолските послания на Павел са предпочитани от старобългарския книжовник. Неговото предпочитание е напълно обяснимо, като се има предвид авторитета на ап. Павел и този на писанията му. На едно място в "Беседата" Козма индиректно утвърждава авторитета на Павел с цитат от друг авторитет на християнската църква - "върховния апостол" Петър. Във второто си Съборно послание (3:15-17) Петър предупреждава за появата на лъжепророци и настъплението на ересите. В това си предупреждение той се опира на вече казаното от ап. Павел, давайки висока оценка на своя събрат: "Нашият възлюбен брат Павел ви писа, според дадената му премъдрост, както той говори за това във всичките си послания, в които има неща, мъчни за разбиране, които невежи и неукрепнали изопачават, както и другите послания за своя погибел. И тъй, вие възлюбени, като знаете [това] от по-рано, пазете се да не би, увлечени от заблужденията си и беззаконниците да отпаднете от твърдостта си" (Презвитер Козма 1982: 43).

Авторитетът на покръстения Савел от Тарс идва от това, че той като никой друг съумява да изгради прагматиката на християнското учение, да формулира неговите основни догми и да ги разгърне в универсален поведенчески модел, който функционира на различни равнища: етнокултурни, социални и възрастови. Текстовете на Павел, част от които са вторични (възникнали върху други текстове на Свещеното писание) са достъпни и удобни за ползуване с тематичната си и идейна всеобхватност. Те напълно отговарят на целите на полемичното съчинение на Презвитер Козма и българският книжовник активно ги използува.

Подходът на Презвитер Козма към епистоларните текстове на ап. Павел е различен. Той преминава от прекия цитат (повечето случаи са такива) през преразказа с позоваване, скрития цитат и реминисценцията. Цитирането на апостолските писма във всички случаи е строго премислено, даже и тогава, когато то не влиза в директна смислова или доказателствена връзка с излаганата теза на автора. В подобни случаи връзката е отдалечена, асоциативна, предполагаща интелектуалното участие на читателя (слушателя) и неговата начетеност по евангелските текстове. Това са случаите, когато цитатите са подбрани с оглед интерпретацията на догматични или християнско-философски тези от типа на "духовно-плътско", "вечно-земно", христологичната и тринитарната догми и т. н.

Презвитер Козма привежда цитати на Павловия текст по различен начин: а/ точно цитиран в неговата стихова последователност; б/ ексцерпт от стиха; в/ контаминация на различни стихове (от Павловия текст или в съчетание със стихове от друг евангелски текст); г/ изборно. Например от великолепния опус на ап. Павел за любовта, разгърнат в гл.

13 на Първото послание към Коринтяните, Презвитер Козма взема само един единствен стих, стих 3: "И да раздам всичкия си имот, да предам и тялото си на изгаряне - щом любов нямам, нищо не ме ползува". Този стих Козма цитира два пъти (45, 75). Пред стиховете с по-поетична и умерено-дидактична изразност Козма избира стих с явна екзалтация на чувството. По този начин той засилва внушението за любовта като основен християнски постулат и откроява екстремното поведение на еретиците по отношение на християнските норми.

Има случаи, когато Козма въвежда апостолския текст на Павел веднъж в точен цитат и втори път в парафраза:

> "Но ако дори ние, или Ангел от небето ви благовестеше нещо по-друго от това, що ние ви благовестихме, да бъде проклет" (34).
>
> "Затова ако някой учи другояче дори ангел да бъде, а не човек, да бъде проклет, според апостолското слово" (53).

Свободното отношение на Презвитер Козма към епистоларните текстове на ап. Павел се изразява не само в подмяната на думи, изрази, в съзнателното отсичане на части от стиха или прескачането на няколко стиха, а и в прекомпозирането на глави и нещо повече - в съставянето на нов текст от вече използувани цитати в други тематични рубрики. След думите: "Но нека още да походим из словата на светия апостол, за да ни покаже истинския път към Божието царство…" Козма нанизва използувани цитати, съставяйки текст, в който отново акцентува върху вече дискутираните теми за ересите, милосърдието, трудолюбието, брака и безбрачието, чистия и нечистия начин на живот, отношението родители-деца, слуги-господари, приемането на храна, за празниците и забавленията, за смирението и целомъдрието. Този внушителен текстови масив завършва с цитата за Светия дух и дарбите му за човека. Финалният цитат дава възможност на Презвитер Козма да премине директно към прослава на Светия Дух, Исус Христос и неговото учение (68-69).

Интересен е въпросът за позоваването на Козма на ап. Павел. Освен общоприетите стилистични трафарети като "рече", "както каза" или характерните за жанра "беседа" словесни обръщения "вижте", "чуйте", "послушайте какво казва" Козма посочва и името на апостола-автор на цитата. В някои случаи той се ограничава само с "Павел" или "от апостол Павел", но в други случаи книжовникът използува квалификации като: "преблаженият Павел", "божественият Павел", "великият апостол", "светият апостол Павел - учителят на народите", "великият и славен наш учител Павел" и т. н. И ако по отношение на ап. Петър Козма постоянствува в употребата на квалификацията "върховният апостол Петър", то по отношение на Павел той е твърде

вариативен, което изразява донякъде и личното му отношение и то не е просто съобразяване с общоприетата стилистика.

Разглеждайки "Беседа против богомилите" в учебника си по старобългарска литература Д. Петканова отбелязва, че авторът е високообразован, ерудиран и начетен човек и че "неговото самоунижение в Послеслова на "Беседата" е само един топос" (Петканова, 1982:286). Но този топос е също потвърждение за начетеността на Презвитер Козма, защото топосът се конструира върху текст от Посланието на ап. Павел до Коринтяните (2:4; 3:20). Павел преднамерено изтъква, че е "прост, неучен и неизкусен във философията". Противопоставяйки се на мъдростта на човеците, Павел утвърждава единствено правото на Бога-творец да бъде изкусен, отреждайки на човека само ролята на технически помощник в създаването на артефакта. Така ап. Павел артикулира християнската теософия в изкуството. Топосът в Послеслова на Презвитер Козма е текстуално близък до текста на ап. Павел:

"Защото знаете, братя и отци, които ме познавате, знаете, че съм прост и неучен. Ако това беше разказано от някой философ или художник, все пак някой, обезумял, щеше да каже: това изложение не е от Бога, а е измислено от художника. Нито пък някой да се лъже в мене, мислейки, че съм извършил нещо велико и че съм получил дарбата да поучавам" (77).

Анализът на използуването на текстовете от посланията на ап. Павел в "Беседа против богомилите" потвърждава тезата, че Презвитер Козма надхвърля първоначално поставената си цел да полемизира с богомилите. Изградена блестящо върху компилацията, "Беседата" има завършен в композиционно отношение текст, който функционира още като екзегеза, поучение и богословски трактат. Обособените в тематично отношение части не нарушават единството на дискурса, защото Презвитер Козма умело поддържа това единство, обединявайки каноничните текстове около темата за християнската норма. "Отклонението от нормата" Презвитер Козма интерпретира в различен аспект - религиозно-конфесионален, морално-етичен, социален. Във всяка интерпретация той се връща към вече цитирани места от Павловите писма, но опирайки се на друго идейно-семантично равнище на апостолския текст. Ако не се отчитат различните ракурси в които функционира този текст в "Беседата", остава повърхностното впечатление за неорганизираност на текста й и излишни повторения в него (Ваян 1944).

Няма съмнение, че "Беседата против богомилите" на Презвитер Козма е забележително произведение на славянската писменост от византино-славянския културен ареал. Наред с другите канонични книги присъствието на епистолографията на ап. Павел в него

е решаващо за авторитета на старобългарското съчинение и неговия автор. Това се потвърждава от факта, че "Беседата" се разпространява сред южните славяни и в Русия (Бегунов 1973). Известни са преработките-компилации на "Беседата" в сръбската литература през XIII-XV в. В Русия нейното разпространение започва с включването ѝ в сборници от XIII-XV в. По време на борбата на руската църква срещу ересите през XV-XVI в. съчинението на българския книжовник от X в. става твърде актуално. То се преписва на части и изцяло, почти няма сборник със слова по това време, който да не включват "Беседата" на Презвитер Козма. Но нейното разпространение има и друго обяснение. В Русия през този период започва усилено да се дискутира състоянието на духовенството и духовните институции - дискусия, която завършва с реформата на църквата при Петър Велики. Въпросите на състоянието и морала на духовните водачи, свещеничеството и монашеството, въпроси, които Козма третира обширно в своето съчинение с помощта на текстовете на Павел, намират широк отклик и в Русия. Презвитер Козма със своето съчинение става активен участник в руските обществени дискусии.

Забележителната работа на Презвитер Козма върху посланията на апостол Павел е знак за високото равнище на развитието на книжовността в България през X в. и богатата ерудиция на старобългарските книжовници.

ЛИТЕРАТУРА

Бегунов, Ю. 1973	**Бегунов, Ю.** Козма пресвитер в славянских литературах. С., 1973.
Петканова, Д. 1992	**Петканова, Д.** Старобългарска литература IX-XVIII век. С., 1992, с. 286.
Презвитер Козма 1982	**Презвитер Козма.** Беседа против богомилите. // Стара българска литература. 2. Ораторска проза. С., 1982, с. 43. Оттук нататък цитатите на апостолските послания са по същото издание. В текста е отбелязана само страницата.
Пикио, Р. 1981	**Picchio, R.** Compilation and Composition: Two levels of authorship in the orthodox slavic tradition. // Cyrillomethodianum. V. Thessalonique, 1981, 1-4.
Ваян, А. 1944	**Vaillant, A.** Le traité contre les Bogomiles du prktre Cozmas. // Revue des études slaves. t. XXI, 1944.
Федер, У. 1981	**Veder, W.** Elementary compilation in Slavic. // Cyrillomethodianum. V. Thessalonique, 1981, 49-66.

EPISTELES OF APOSTLE PAUL IN "THE TALK AGAINST THE BOGOMILS" BY PRESBYTER COSMA

Lila Moncheva

(Summary)

The author presents her observations on the functions of apostle Paul's epistolary texts in the most remarkable records of the Old Bulgarian literature from the tenth century. The methods of the introduction of apostle's text and its structural role for working out the original text of "The Talk" have been treated.